

УДК 7.038.6

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ГУМАНІЗАЦІЇ В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Патерикіна В.В.

Аналізується художня культура в ситуації постмодерну, яка найбільш чутлива до зміни парадигм філософського осмислення буття. Акцент робиться на літературному відображенні дійсності, як способі гуманізації.

Ключові слова: постмодерн, культура, література, гуманізація.

Об'єктом дослідження є художня культура ситуації постмодерну. **Метою** дослідження є аналіз художньої культури, як найбільш чутливої сфери відображення дійсності. Акцент зроблено на саме літературному осмисленні дійсності ситуації постмодерну.

Розпад соціокультурної матриці, яка являла собою підґрунтя й базувала науку, мораль, релігію, мистецтво, поступово призвів до переходу модерна в постмодерн. Іронія над модерном і самоіронія дозволили постмодерну позбутися тоталітаризму й сформувати новий стазис плюралістичності. У самому загальному змісті постмодерном називають дух часу радикального плюралізму, який поєднує все, що відбулося після модернізму в різних сферах людської діяльності: філософії, мистецтві, соціології, економіці, політиці [2, с. 202].

Ситуацію постмодерну, починаючи з першої появи цього терміну у 1917 році в труді Рудольфа Панвіца «Криза європейської культури», вивчають як західноєвропейські дослідники, так і вітчизняні. Серед зарубіжних філософів Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Р. Отто, М. Фуко, Р. Рорті, Ю. Хабермас працювали в полі аналізу альтернативних форм філософії.

Ситуації постмодерну в українській філософській думці присвятили роботи Л.Г. Дротянко, С.В. Куцепал, В.С. Лук'янець, В. Лях, О.М. Соболев, В.К. Суханцева, В. Ярошовец.

Найбільш чутливою до метаморфоз будь-якої філософської парадигми є художня культура, яка в чуттєво-метафоричних образах рефлектує буття. Плюралізм та загальна іронія, різномісність та децентралізація відбилися на всіх, можна заявити з певною долею впевненості, напрямках, жанрах художньої культури.

Загальна характеристика ситуації постмодерну обґрунтовує метаморфози, що відбуваються з чуттєво-образним відображенням дійсності.

Самовпевненість людини модерну поступається хаосу утопічних надій, сподівань, страхів, загроз [9, с. 33], які закріплюються художньою культурою і

стають імперативом. Порушення стабільності ідеалів, сформованих протягом тисячоліть, утворює нові форми-ідоли інформаційного суспільства з притаманними йому засобами тотального впливу. Хоча, характеризуючи постмодерн, Юрген Хабермас визначає його хибну методологію, тому що той намагається остаточно перебороти тотальність, універсальність, що призведе суспільну думку до релятивізму, хаосу, анархізму.

Ситуація постмодерну характеризується трьома відмінностями: по-перше, як одна з найбільш розпіарених та задіяних філософією; по-друге, як певний тип світогляду; по-третє, як методологія дослідження значного комплексу соціально-філософських проблем, що вдало конфліктує з синергетикою [5, с. 115]. Завдяки всім трьом відмінностям постмодерну підлягає аналізу художня культура, бо вона репрезентує себе як одна з філософем, і як спосіб формування світогляду, і як метод дослідження соціуму.

Сучасний світ не замкнений у собі, а відкритий, індетерміністичний, темпоральний, плюралістичний, емерджентний. У ньому домінують випадковість, незворотність, спонтанність, нестабільність, і тому він утворює собою середовище вільного становлення, у якому постійно виникає нове. Цей світ чутливий до суто суспільних впливів, податливий навіть щодо антропогенних людських зусиль. Постмодерністська свідомість орієнтована на неперервне оновлення, на знаходження свободи. Для неї можливий консенсус, але лише як тимчасовий і локальний стан. Вона веде постійну війну з ідеологічними амбіціями тотальності в ім'я гри відмінностей, яка ніколи не завершується [3, с. 53].

Багатомірність постмодерну втілена в естетичному, політичному, філософському вимірах. В даному контексті варто обрати естетичний ідеал, який виміряє теорію художньої культури. На думку О.М. Соболя, естетичний вимір передбачає нівелювання високої та масової культур [9, с. 51]. Таке поєднання природно для глобалізованого світу, коли культура наших днів еkleктична: ми слухаємо reggae, дивимось Western, обідаємо у Макдональда, а увечері користуємось послугами місцевої кухні; в Токіо користуються парфумами по-паризьки, в Гонконзі вдягаються в стилі ретро; знання є те, про що задаються питання в телевізійних іграх. Еkleктичним творінням легко знайти публіку. Обертаючись на кітч, мистецтво підпорядковується під той безлад, який царює в «смаку» аматора. Ж.-Ф. Ліотар іронічно зауважує, що цінність творіння можливо й корисно вимірювати прибутком, яким воно дає [5, с. 310].

Ціль терапевтичного мистецтва – вивільнити людську духовність, суб'єктивність; творчу активність, що історично розвиваються, від тих настанов, норм, регулятивів, які сформувалися в минулому і в наш час перетворилися на ілюзії, помилки, ідіоми, що гальмують вільний розвиток особистості. На авансцену висуваються несвідомі компоненти духовного життя. Звідси у постмодерністів простежується, з одного боку, гіпертрофування ролі мистецтва у житті цивілізації, а з другого – зневажливе нігілістичне ставлення до політики, звідси спостерігається і особливий інтерес до міфа, який в цьому сенсі часто-густо виявляється як Панацея від усіх раціоналістичних вад нашого часу [9, с. 52]. Синкретизм міфу з його чуттєво-образною персоніфікацією, емоційністю переноситься на художню культуру ситуації постмодерну. Але наративи в означеній ситуації викликають сумніви.

В розширеному контексті міф, на нашу думку, слід проектувати на все мистецтво, суть якого не позбавлена ірраціональності, оповіді про грандіозні події, притчі, билини, легенди сприймаються як відсутність розподілу раціонального та емоційного, об'єктивного та суб'єктивного, реального та удаваного. В світі дестабілізованої реальності не варто покладати на митців місію лікування суспільства. Постмодерністський художник або письменник знаходиться в ситуації, не керуючись ніякими правилами, а про створені твори неможливо судити відомими категоріями.

Художня культура відбила в собі багатовекторність й поліваріантність запропонованих постмодерном умов. Взагалі постмодерністський погляд на культуру – це погляд на неї немовби з майбутнього, точніше з топосу всіляких альтернатив сучасному, актуально заданому стану культури. Нині цього майбутнього поки що немає. Воно лише вгадується наперед, передбачається, про нього мріють. Майбутнє – це буття лише у потенції, в можливості, отже, воно – ймовірне, уявне, віртуальне і тому багатоваріантне, мультипарадигмальне, плюральне.

Постмодерніст дистанціює себе від культури, яку він оглядає, не тільки в екзистенційному, просторовому, часовому, а й в естетичному, етичному, релігійному та будь-яких інших значеннях. Така топодинаміка культури не припускає однозначних детерміністичних прогнозів щодо її майбутніх станів; культура в контексті топодинамічного розуміння досягається як індетерміністична, нелінійна (як така, що спонтанно змінюється, є темпоральною) співбуттєвість автономних тенденцій, які суперничають одна з одною, і серед яких немає й не може бути найголовнішої, абсолютно привілейованої [6, с. 210]. Митці ситуації постмодерну працюють без жодних правил для того, щоб встановити правила того, що буде створено. Звідси виходить те, що творіння й текст мають властивості події, цим пояснюється те, що вони приходять занадто пізно для їх автора або, що зводиться до того ж самого, їх здійснення завжди починається занадто рано. Постмодерн слід було б розуміти як цей парадокс передумання попереднього майбутньому [5, с. 323].

Художня культура постмодерну охоплює переферійні суб- і контркультури, внаслідок чого вона перетворюється в карнавальну. Поняття «інший» отримує рівноправність з різними видами культурної сфери, що значить відмову від претензій на засвоєння тільки одного з напрямів культури. Р. Барт щодо реальності відзначає, що вона описана в текстах, закодована. Він підсумовує, що мистецтво постмодерну реалістично, як і будь-яке інше, але це реалізм епохи кризи й абсурду самої реальності. У мистецтва свій предмет, улюблені персонажі, культурна свідомість й структура: його тривіальна ситуація, характери-маски, улюблені сюжети, судження про життя.

Аналізуючи причину постмодернізму, Б. Гройс виокремлює не тільки зовнішню та внутрішню реальність, а й стабільність знакових систем та їх контекстів, які викликають питання. Деконструкція семіотичних систем, яка практикується в мистецтві постмодернізму засобом цілеспрямованого еkleктизму, здійснюється зараз реальністю сучасної цивілізації, тому що виявляється зайвою як специфічна інтелектуальна стратегія. Всезагальна єдина картина світу, теорія простору, історична концепція часу в ситуації постмодерну позбулися статусу абсолютної

істини, внаслідок чого сучасна людина втратила своє індивідуальне місце в світі і не може стати собою [6, с. 1].

Повага людської гідності, як основна засада гуманізму, з втратою особистого «Я» при децентралізації унеможлиблює тотожність гуманізму й постмодерну. Апелювання до художньої культури, як засобу збереження й нарощення гуманності, умова необхідна, але недостатня. Очікувати від художньої культури вирішення завдань по збереженню людського в людині при ситуації постмодерну, коли сама вона є породженням і рефлексією цієї ситуації, занадто складно й безперспективно.

Мистецтво, як квінтесенція художньої культури, зображує анонімні візуальні знаки культури, які замінили природу в якості її «симулякрів». Мистецтво постмодерну здійснює субтильну помсту сучасній культурі за втрату свого права первородства [3, с. 2].

Відмова від оригінальності постмодерну сама є оригінальністю з новим баченням істини про умовність й контекстуальність характеру всякого мистецтва. Постійний потік знаків, асоціацій сучасною свідомістю сприймається як нейтральний, відсторонений від поняття «свій» та «чужий», які не переживаються зсередини й не вивчаються ззовні. Матеріалізація потоку свідомості проявляється в оболонці багатомовності й багаточитатності. Митець використовує форми, теми, значення, походження котрих він не може пояснити: беруться вони з його уявлення чи з реальності. Художники створюють зараз власні індивідуальні міфи тими засобами, якими вони користувались для аналізу або реконструкції колективних міфів, а також фрагментами цих порушених міфів, що стали всезагальним надбанням. Наш час, на думку Б.Гройса, є не тільки постмодерністським, але й постплюралістичним, постеклектичним. Після певного періоду плюралізму наступив час загальної індіферентності й універсалізму, що виникли в результаті дистанціювання кожного по відношенню до своєї конкретної ситуації, ідеології та культурної традиції [6, с. 2].

Специфіка мистецтва й полягає у тому, що незбагнене, сакральне, неосяжне, невимовлене набуває матеріалізованих рис. Поєднання дійсності й мистецтва шляхом усунення естетичної дистанції демістифікує та десакралізує художню культуру постмодерну. Реальність втрачає антропоморфність на користь теоморфності, за аналізом М. Епштейна, й оголює субмолекулярну структуру речовини, промальовує схеми світових сил, які є в підсвідомості. Уява митця просувається до апокаліптичного кінця, який не втілюється в жодній історичній перспективі.

Говорячи про кризу мистецтва ситуації постмодерну, слід мати на увазі лише відмову від нарративів про безкінечний прогрес людства та месіанство митця, який здійснює ідеї, отримані від всесвітніх сил, що ніби то правлять світом. Заклик «Все художньо привабливо, все має значущість» проявляє нігілізм у ставленні до домінуючої в суспільстві системи цінностей. Художня культура ситуації постмодерну аналізує таємні, витиснуті в підсвідоме традиції, форми свідомості, викривлені ідеали, що знаходять рефлексію в нарративах на кшталт «уявлених рішень реальних суперечок». Змішення мов, традицій наповнює художню культуру іронічним змістом, релятивністю, самоцінністю різних видів «іншого» в культурній сфері та їх існування на принципах доповненості. Постмодерністський підхід до

творів мистецтва демонструє принципове небажання свідомості змінити систему цінностей, звідси – свідомо відмова від безпосереднього засвоєння предмету.

Оскільки реальність закодована в текстах, то єдиним засобом досягнення істини є іронічна гра з мовою. Зв'язком між закодованим текстом та реальним змістом може стати поняття ієратури – терміну М. Шварцмана, принадного для всього мистецтва. Під ієратурою М. Шварцман розуміє структурний Закон Універсуму – як таємної праоснові видимої й невидимої реальності, першопринципі, за яким будується багаторівнева ієрархія космогонічних сил. Ієратура проявляється візуально (на рівні мистецтва) як система знаково-архітектонічних кодів, визначаючи взаємодію простору – форми-світла-поверхні тощо.

Передчуття образу або слід прообразу – «архетипу» до певного часу утаємнюється в надрах позасвідомого, поки не потребує свого точного проявлення, заздалегідь програмуючи зсередини ритм написання. У основі кожного конкретного досвіду міститься пошук співпадання між передчуттям того, що шукається та безсумнівною впізнаною. Ця впізнаваність (змивання шарів забуття) тотожне пригадуванню таємного – археологія образу, повинного знайти «тут і зараз» своє абстрактно-предметне тіло, втілюючись на площині (в живопису) й знаках (в літературі). мистецтво контактує з першообразами, що досить умовно можна визначити як абстрактність, яка дійсно віддалена від реалій.

Митець не прагне до подвоєння реалій, а конструює символи, які фіксують сакральне, немовлене. Мартін Хайдеггер в контексті співвідношення мови і слова характеризує немовлене як не лише те, що не сягнуло з'яви. Те, що взагалі мусить заставатися немовленим, затримується у неказаному, як непоказувальне перебуває у прихованому, - це таємниця. Увірене мовить як присуд у сенсі наданого, мовлення якого навіть не потребує озвучення. [7, с. 213].

Якщо виходити з того, що реальність – це текст, якій підлягає тлумаченню через мову, культуру, традицію, то вона ніколи не буде інтерпретована адекватно в дискурсі недовіри до змісту. Текст, як творіння митця, позбавлений категоричної претензії на істину. Тим більше в ситуації постмодерну, як культури інтерпретації, недовіра до змісту фокусується в розбіжності слова й мислення, значення й означуваного.

Мова – лише засіб, який людство творчо використовує для засвоєння безглузого світу. Слова не стільки співвідносяться зі світом, скільки перетворюють його, ховаючи абсурдність життя. Істина – ілюзія, в яку людина хоче вірити, і як це не звучить парадоксально, але ми знаходимось до неї ближче за всього тоді, коли визнаємо вигаданість слів, понять, теорій. Завдяки мистецтву зникає ілюзія існування єдиного правильного трактування світу.

Відмова від присвоєння тексту установленого значення розгортає перед автором і читачем можливість вільного трактування змісту. Читач ситуації постмодерну вбачає в текстах дещо більше, ніж самого себе, не дистанціюючи зміст тексту від змісту життя. Проєцируючи власні бажання на тексти, читач не дистанціюється від автора.

Латиною слово *textere* означає «ткати, сплітати» в деконструктивізмі набуло більш широкого значення: тканина, яка сплетена зі знаків і в свою чергу вплетена в інші тексти. «По́за текстом нічого немає» розуміє, що мова й мислення, слово й

поняття є частинами всесвітньої сітки знаків. Тканина знаків розповсюджується не стільки в просторі, скільки в часі, в якому проявляє зміст.

Універсальний погляд на текст для постмодерністів відсутній, а різноманітність приватних перспектив має на увазі зміст, що прийнятий в окремому угрупованні. Впевненість в тому, що жоден текст не має на увазі те, що в ньому сказано, перетворюється на іронію. Прихильники іронії приречені залишатись в стані того, хто вважає істиною неприпустимість істини. Для того, щоб побачити в тексті іронічність, необхідно зробити три кроки: 1) відхилити буквальний зміст внаслідок суперечливості слів або внаслідок суперечливості чомусь, що відомо читачам (наприклад, неможливо одночасно вірити випадковості й провидінню); 2) зробити висновок про знання й переконання автора: прагне він сказати дещо відмінне від поверхового змісту тексту; 3) обрати зміст, який гармонічно узгоджується з тими переконаннями, які читач зумовлює в авторі. Текстова двозначність може бути пойнята як іронія тільки виходячи з уяв людини з авторської інтенції, про те, що прагнув автор зробити в тексті. В свою чергу, автор виходить з припущення про знання та можливі варіанти читачів - як про світ, так й про прочитання текстів [1, с. 393].

На думку літературного критика Пітера Баррі, вся реальність створена мовою, ніщо не існує просто так – усе є лінгвістичним/ текстуальним конструктом. Мова не відображає реальності, вона створює її, тому весь наш світ – це текст. Значення витворюється спільно письменником і читачем. Воно не просто «перебуває» в тексті, чекаючи, поки ми візьмемося за нього, але вимагає від читача взяти участь у його формуванні. А отже, будь-яка спроба запропонувати остаточне прочитання виявиться марною. Значення в літературному творі не є фіксованим й остаточним, вони завжди мінливі, багатогранні та неоднозначні. У літературі, як і в будь-якому письмі, неможливо встановити незмінні й точні значення [8, с. 107].

Література ситуації постмодерну не спрацьовує на конструктивний пошук в людині людського і, можна припустити, що в цьому сенсі позбавлена гуманізації. Трагічний статус людини в ситуації постмодерну полягає у вічному поверненні ілюзій, коли йдеться про засвоєння світу. Те, що сьогодні називається постмодернізмом, фігурувало й раніш, в інших термінологічних визначеннях і значило ніщо інше, як внутрішню розгубленість культури перед обличчям нею утвореного світу [10, с. 5].

Шляхом подолання кризи постмодерну є спроба його модернізації до-постмодерну, що змінить хаотичну картину світу. Хаотичність наділяється несистемними, динамічними, «мерехливими» центрами [4, с. 120].

Нова ситуація постмодерну виникає у кінці ХХ століття. С.В. Куцепал виокремлює пріоритетні питання подолання релятивізму, заміни деконструкції конструюванням, перегляду традиційних філософських понять істини й розуму у рамках комунікативної практики, реінкарнації трансцендентального означуваного, а разом з ним значення та реальності присутності [4, с. 122]. Ці характеристики нової ситуації, безумовно, почнуть проявлятися в художній культурі і цей процес ще очікує на своїх дослідників впливу постмодерну на гуманізацію.

Висновок: Художня література є найбільш чутливою до рефлексії буття, тому першою відчула на собі плюралізм, загальну іронію, резомність, децентралізацію, які відбилися на всіх напрямках, жанрах метафізичного зображення дійсності.

Сучасна художня література українського простору не виокремлена із загальнокультурних глобальних процесів.

Список літератури

1. Ванхаузер Кевин Дж. Искусство понимания текста. Литературоведческая этика и толкование Писания / Кевин Дж. Ванхаузер. – Черкассы : Коллоквиум, 2007. – 736 с.
2. Власов В.Г. Авангардизм. Модернизм. Постмодернизм : терминологический словарь / В.Г. Власов, Н.Ю. Лукина. – СПб. : Азбука–классик, 2005. – 315 с.
3. Гройс Б. Вечное возвращение нового / Б. Гройс // Искусство. – 1989. – № 10. - С.1-2.
4. Куцупал С.В. Модернізація постмодерну: причини та перспективи / С.В. Куцупал // Актуальні проблеми духовності : зб. наук. праць / Ред. : Я.В. Шрамко. Вип.11. – Кривий Ріг, 2010. – С.115–123.
5. Лиотар Ж.-П. Ответ на вопрос: что такое постмодерн / Ж.-Ф.Лиотар // Ежегодник лаборатории постклассических исследований Института философии РАН. - М. : «Ad Marginem», 1994. - С. 307-323.
6. Лук'янець В.С. Філософський модерн / В.С. Лук'янець, О.М. Соболев. – К.: Абрис, 1998. – 352 с.
7. Гайдеггер Мартін. Дорогою до мови / Мартін Гайдеггер. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
8. Пітер Баррі. Вступ до теорії : літературознавство та культурологія / Пітер Баррі. - К. : Смолоскип, 2008. – 360 с.
9. Соболев О.М. Постмодерн і майбутнє філософії / Соболев О.М. – К. : Наукова думка, 1997. – 188 с.
10. Суханцева В.К. Мегафізика культури / В.К. Суханцева - К. : Факт, 2006. – 368 с.

Патерикіна В.В. Художественная культура, как способ гуманизации в ситуации постмодерна // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2011. – Т.24 (63). – № 1-2. – С. 184–190.

Анализируется художественная культура в ситуации постмодерна, как наиболее чувствительная к смене парадигм философского осмысления бытия. Акцент делается на литературном отражении действительности, как способе гуманизации.

Ключевые слова: постмодерн, культура, литература, гуманизация.

Paterykina V.V. Artistic culture as a way of humanizing the situation of postmodernism // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Philosophy. Culturology. Political sciences. Sociology. – 2012. – Vol. 24 (65). – № 1-2. – P. 184–190.

Analyzes the artistic culture in the postmodern situation, as the most sensitive to changing paradigms of philosophical understanding of life. The emphasis is on literary reflection of reality, as a way of humanizing.

Key words: postmodern, culture, literature, humanizing.

Статья поступила в редакцию 10.09.2011.